

Jónás Frigyes

Az országismeret didaktikai alapvonalai a magyar mint idegen nyelv oktatásában*

1. Az országismeretnek, a magyar mint idegen nyelv oktatása e didaktikai mostohagyermekének megbecsülését – mondhatni – évtizedek óta ellenszélben szorgalmaztam.¹ Mára úgy tűnik – az idegen nyelvi didaktikák nyomására, ahol komolyan felismerték a jelentés irányító szerepét a nyelvoktatás folyamatában, vagy éppen a divatkövető tananyagokban –, elvileg mindenképpen megnyílt a lehetőség annak kimunkálására, hogy a nyelvben bujdosó kultúra végre „nyelvbe kötött kultúra” és háttér-, valamint országismeret legyen. Örömmel forgatom a pécsi Hungarológiai Évkönyveket, ahol már nyomokban felsejlik a magyar kultúra didaktikai szerepe is szakterületünkön.² Amellett azonban, hogy az efféle munkák jelzik a didaktikai szerep felismerésének szándékát, arról is tudósítanak, hogy a magyar mint idegen nyelv országismereti kutatása nem rendelkezik biztos alapokon nyugvó didaktikai szempontokkal. A szempontok megállapításához hozzátartozik az *országismeret* elnevezés és fogalom fejlődésének tisztázása kulturális és didaktikai oldalról egyaránt; hozzátartozik tartalmi és gyakorlati kérdéseinek elemzése, nem függetlenül az oktatás céljaitól, a tanulók személyiségének kognitív és affektív komponenseitől. Gondolatmenetemben elsősorban az idegennyelv-oktatás didaktikai kutatásaira támaszkodom.

2. Maga az *országismeret* elnevezés a földrajzi útikönyv-felfogástól indult, míg a kultúra az idegennyelv-oktatásban a szellemi, esztétikai képzési céloktól (személyenyek), valamint a jelentésárnyaló háttérismeretű szövegmagyarázatoktól. Mind-egyik gyakorlat közös célja az volt, hogy a különböző nyelvi rendszerek mellett a különböző társadalmi tapasztalatokat átjárhatóvá tegye az idegen tudat számára.

A későbbi sztereotipikus felfogások egyfelől a társadalmi struktúrák és kifejezésformák összekapcsolását hangoztatták (kulturális antropológiai irányzat), másfelől a társadalmi folyamatokat, jelenségeket mindenáron diszciplináris keretbe (országtudományba) óhajtották foglalni, mégpedig a kulturális sajátosságok figyelmen kívül hagyásával (struktúra-funkcionalizmus).³

* A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Szeged, 2002. március 27–29.) *Magyar mint idegen nyelv* szekciójában tartott előadás írott szövegváltozata

¹ JÓNÁS Frigyes (1984): Az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv hazai oktatásában. *Nyelviünk és Kultúránk*, 56: 44-49.

² MIKLÓS Magdaléna (2000): A magyar nyelvű könyvek magyarságképe. *Hungarológiai Évkönyv* 1: 72-85.

³ PICHT, Robert (1980): Landeskunde und Textwissenschaft, in: Wierlacher, Alois (Hrsg.): *Fremdsprache Deutsch*. Grundlagen und Verfahren der Germanistik als Fremdsprachenphilologie. Bd. I. München. 271-89.

A kulturális antropológiai irányzat egyik torzszülőtte a 20-as/30-as évek német „Kulturkunde” felfogása egy vélt nemzeti kultúrfölény igazolására, amelyet ellenreakcióként a háború után egy dezantropologizált és dehisztorizált ún. jelenkor-ismeret (szinte csak sajtószövegekkel), majd nyelvimmánens, reália-központú megközelítés követett.

A kommunikatív kompetencia megjelenése a nyelvelsajátításban rámutatott, hogy a kultúrák nem izolálhatók nemzeti kultúrákként (ami persze nem jelenti azt, hogy nincsenek nemzeti vonatkozások), mert a kultúrák közti történelmi és funkcionális együttathatók egymással összefüggésben működnek. Az országismeret az összefüggésekre kiemelt figyelmet fordít.

Napjaink ún. „hétköznapi kultúra” felfogása szerint a hétköznapi beszédhelyzetekben történelmi, gazdasági és kulturális együttathatók egyaránt kimutathatók. A hétköznapi történelmi jelene s annak szereplői a szocializációs folyamat által be vannak ágyazva a társadalmak fejlődési folyamatába, azaz a spontán megnyilatkozás tartalmazza a tudattalan kulturális kapcsolatok szövevényét is, míg az idegen tudatban eközben megértési és félreértési folyamatok váltakoznak – interferenciákat generálva.⁴ A megértés-megértetés folyamatában ugyanis összefonódik a saját kulturális determináltság és az idegen tapasztalat, míg az ún. *cultural gap*-ek a kedv és a félelem pszichológiai mechanizmusainak vannak alárendelve. Az áthidalás kulturális komparáció által, ún. interkulturális vagy transznacionális kommunikációban lehetséges. Az *interkulturális* műszo közismertebb.

A magyar mint idegen nyelv hazai oktatása – mivel a két háború közötti hungarológiai, magyarságismereti felfogás (a korábbi haladó hagyományokkal szemben) nemzetkarakterológiai alapon egyfajta hungarocentrizmust képviselt – a 80-as évekig a kérdést óvatosan kezelte (eseti kulturális hivatkozások, ritkábban ismeretterjesztő szövegek, irodalmi szemelvények stb.).⁵

Az országismeret korszerű felfogása azonban – a szemantikai kutatások szociokulturális tényezőjeként is – mintegy jelentésváltozáson átesve, a lehetséges rendszerezés mellett mára a kulturális sajátosságokat is figyelembe veszi, s az idegennyelv-oktatásban *area studies/-learning* értelemben nyert elfogadtatást.

⁴ KRUPPMANN, Lothar (1982): *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahme an Interaktionsprogrammen*. Stuttgart; HALLER, Agnes (1978): *Das Alltagsleben. Versuch einer Erklärung der individuellen Reproduktion*. Frankfurt am Main; MÜLLER, Bernd-Dietrich (1980): Zur Logik interkultureller Verstehensprobleme. *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache*, 6: 102-119.; (1986): Interkulturelle Verstehensstrategien, Vergleich und Empathie”, in: Neuer, Gerhard (Hrsg.): *Kulturkontraste im DaF-Unterricht*. München, 33-84.; ELBESHAUSEN, Hans – WAGNER, Johannes (1985): Konstruktiver Alltag – Die Rolle von Alltagsbegriffen in der interkulturellen Kommunikation”, in: Rehbein, Jochen (Hrsg.): *Interkulturelle Kommunikation*. Tübingen. 42-59.

⁵ BÁNHIDI Zoltán – JÓKAY Zoltán (1960): *Ungarisch über Ungarn*. Tankönyvkiadó, Budapest; BÁNHIDI Zoltán – BENCÁSÁTH Aladárné – MIHÁLYI József (1969): *Szemelvénygyűjtemény külföldiek számára*. Egységes jegyzet, Tankönyvkiadó, Budapest

Ma sincs egészen tisztázva a magyar mint idegen nyelv oktatásában a hungarológia (magyarságtudomány/-ismeret). A fogalom fejlődésvonalát Kósa László foglalja össze. *A magyarságtudomány kézikönyve* angolul is megjelent *Companion to Hungarian Studies* címmel.⁶ Ebben elismeri, hogy az elnevezés mögé bizonyos korszakban romantikus felfogások ún. nemzeti szakterületeket (nyelvet, kultúrát, történelmet) rendeltek, mégpedig nemzetkarakterológiai lényegítéssel, végeredményben egy hungarocentrikus álom igazolására. A hungarológia napjainkban elhatárolódik a hungarocentrizmustól, de a magyar mint idegen nyelv oktatásában nem tesz finom funkcionális distinkciót a tanítás két nagy céltáborának kijelölésére, amely a tanítás kulturális összetevőjét is lényegileg érinti. Véleményem szerint a nyelvbe köthető és nyelvhez rendelhető magyar kultúra elnevezése egyfelől *országismeret*, másfelől *magyarságismeret*. Magyarságismeretet tanítunk ugyanis az országhatáron kívüli magyarság nyelvkultúrájának gondozásakor, s ez bőven belenyúlik a magyar anyanyelvi oktatás kereteibe, valamint az anyanyelvét részben vagy egészben elvesztett diaszpóra magyarságának származástudati ébrentartására, megőrzésére, de már inkább a magyar mint idegen nyelv didaktikai eszközeivel, ahol az alap inkább a közös történelmi múlt. Országismeretet tanítunk a szó 'intercultural studies' értelmében minden tényleges idegen ajkúnak, aki a magyart akár forrás-, akár célnyelvi környezetben tanulja.

A továbbiakban a nyelvbe és a nyelvhez rendelt kultúrát országismeretként elemezném. Országismeret: a célnyelvi közösségre való minden utalás, amely a magyar mint idegen nyelv oktatási-tanulási folyamatának része, s így didaktikai eszközként segíti elő a magyar nyelv eredeti használati összefüggéseinek bemutatását. Tudjuk, hogy az unalomig idézhető példák – a megszólítások rendszerétől a speciális magyar mértékegységeken keresztül a szokásmondásokig – „szellemi hungaricumok”. Ezen túl azonban van egy – az országismeret egész tartalmán átütő – generális társadalmi tapasztalat, amely a magyar kultúra képzési értékét együtt tekinti a használati értékkel, s számtalan ponton érintkezteti azt az idegen tanuló forrásnyelvi kultúrájának képzési és használati értékével. Például az említett magyar megszólítás-rendszer – mint a legtöbb európai nép megszólítása – az idősebbnek, tanultabbnak, rangosabbnak kijáró tisztelet kifejezője, s ezt más nyelvek is, a maguk módján másként, de kifejezik. Az idegen tudat és cél-szociokultúra interkulturális kommunikációja – a környezeti adottságoktól a történelmi, gazdasági, társadalmi kérdéseken át a kultúra szerveződéséig – elemezhető tartalmak által jut érvényre. Végeredményben egy regionális nyelvi megközelítés kapcsolódik össze interkulturális felfogással. Az országismeret elsősorban a kultúrák

⁶ KÓSA László szerk. (1993): *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11-73.; SWANSON, John (review) (2001): *A Companion to Hungarian Studies*. Edited by László Kósa. Distributed by International Specialized Book Services, Portland, Or, in: *Canadian-American Slavic Studies*.

közös vonásaira figyel, s tartalma a nyelvtanításban átfogja egy társadalmi valóság legfontosabb színtereit.

Az Európa Tanács referenciakeretét tizennégy alaptéma és számos altéma alkotja, amelyek az egyes társadalmak közös alapszíntereiként egyfajta országismereti tartalmat képviselnek, legalábbis a kontaktusküszöb szintjén.⁷

A témák viszont csak lexikába öltöztetett nyelvtan által válnak tananyaggá (szöveggé, dialógussá, beszédhelyzetté), amely viszont magában rejt a kulturális sajátosságokra való utalás lehetőségeit is. Ez a tétel a magyar mint idegen nyelv tanárának főparancsolata, hiszen – lévén magán-, továbbá sokféle célcsoport szabta oktatási feladat körben – professzionalitásához a tananyagok készítése s így az oktatási célok sokfélesége is hozzátartozik. Ezeket a célokat és tartalmakat nem annyira elhatároló tudásterület jellemzi, mint inkább egy nyelvileg közvetített interkulturális kompetencia. A nyelvtanulás tehát csakis országismereti értelemben lehet tartalomközpontú.

A tanuló részéről az oktatási folyamatban feltehető az identitásproblémákat felvető ún. bővített szocializáció, majd véleményalkotása az idegenségről, azaz megismerési problémák, saját és idegen tapasztalatának megjelenése, azaz interférenca problémák, valamint a nyelvtani haladás és az országismereti tények egymásba fonódása, azaz interdependencia problémák (hol a nyelv, hol a kultúra – jobban, de együttesen – segíti a megértést).

A cél tehát itt az országismereti kompetencia, amely a nyelvi célokon keresztül határozható meg, hiszen a nyelv a környezetben való tájékozódást szolgálja, tájékozódást az egyes ember társadalmi tapasztalatairól.⁸ Az idegen nyelv kaput nyit más környezetek felé, egyben az aktuális észleléstől a független tudás, majd új világmokkellők alkotása felé.

Az országismereti tartalmak – jóllehet ezeket eddig nem sikerült meghatározni – mégsem lehetnek tetszőlegesek,⁹ mert a szövegek kiválasztásához figyelembe kell vennünk mindenekelőtt a realitás elvét, azaz a kiválasztott anyagoknak meg kell felelniük a magyar társadalom történeti fejlődési szintjének és társadalmi differenciálódásának, pl. a magyar rendszerváltás témájában a lényegi és manifeszt ábrázolás követelményeinek, így: a piacgazdaságra való áttérés ábrázolása ugyanúgy érinti a munkaadó–munkavállaló viszonyt mint az ezzel kapcsolatos intézmények és szervezetek elnevezését.

Számba kell vennünk a konkrétság elvét is. A tartalmaknak ugyanis magyar környezetben is felismerhetőeknek kell lenniük az idegen számára, s nyelvileg követhető tapasztalatokon kell artikulálódniuk. A fenti példacsoportnál maradvá: csak

⁷ *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*. Langenscheidt, 2001. 58.

⁸ OBUCHOWSKI, Kazimierz (1982): *Kognitive Orientierung und Emotion*. Köln

⁹ SCHÜLE, Klaus (1983): *Politische Landeskunde und kritische Fremdsprachendidaktik*. Paderborn

akkor érthető az idegen számára a magyarországi rendszer gyökeres változásai, ha ismeri a korábbi magyar rendszer(ek) lényegét és manifesztumait. Csak így érti meg, hogy miért lett újból a *Népköztársaság útajából Andrassy út*, vagy azt, hogy miért váltotta fel a *munkás* szót a nyelvhasználat a *munkavállalóval*.

A szövegkiválasztáskor ugyancsak tekintettel kell lennünk a transzfer elvére, azaz a cél- és forráskultúra közös tartalmaira, mi több, akár a tanuló szűkebb környezetére is. Mégpedig az előző példánál maradva: az idegen tanuló összevetheti saját hazájának politikai változásait a magyarországiival, esetleg személyes tapasztalatokkal megerősítve illesztheti hozzá az új vonatkozásokat, pl. az életszínvonal, a bevándorlás, a munkanélküliség témájában.

Nem hagyható figyelmen kívül az identifikáció elve sem, mert a tartalmaknak az azonosságok mellett a különbségekre is utalniuk kell.

A fenti alapelvek nemcsak a cél-, hanem a forráskultúrák ismeretét is feltételezik, sőt legalább egy közvetítő nyelv tudását, amellyel a félreértések megvilágíthatók. Mégsem kell az országismereti tartalmaknak manifeszt forráskultúra szövegeket megjeleníteniük. Bátran kell támaszkodnunk országismeret-oktatásunkban a magyar kultúra jellemző szövegeire, amelyek rengeteg közös vonást tartalmaznak a célkultúrákkal. Az oktatás során az eltérő vonások is kiderülnek.¹⁰ Pl. a magyar szabadságharcok témája kapcsán minden idegen társadalmi tapasztalat fel tudja mutatni saját szabadságharcait, természetesen saját specifikumaival.

Mindez a nyelv oldaláról is bizonyítható. Egy aktuális példával: a magyar *mosom kezeimet* ('én nem avatkozom bele') angol megfelelője *I wash hands of it*, amelynek közös vonatkozását nyilván a Biblia alapozta meg. De ha a gólyamesemotívum kifejezését vizsgálánk, a magyar *a gyereket a gólya hozza* angol megfelelője *the stork brings the children*, ám a franciáé *on l'a apporté dans un chou*; mindegyikben közös kulturális mozzanat a nemzés megfogalmazásának tabuja.

Az országismereti kompetencia egyfelől az interlingvális kompetencia által fejleszthető, másfelől a személyiség oktatástól független tapasztalati, kognitív-erkölcsi előfeltételei által. A saját környezetéből kilépő, új cselekvés- és tudásidentitást kialakító idegen számára azonban mindkét komponens szükséges.

Az országismereti stratégiák alapja a nyelvi kulturális különbségek tudatosítása, mégpedig a kezdő fokon, ahol helye van a kultúraspecifikus szemléltetésnek – illusztrációkkal, médiatechnikával, tapasztalati úton. Ennek egyik eljárása a nyelvbe kötött kultúrának a fiktív tananyag-világból való kiléptetése a célkultúra realitásába. Pl. *Péter este moziba megy* mondatát követő *És maga mikor megy moziba?* kérdés interaktív mozzanatok iniciátora.

¹⁰ MEYER, Meinert A. (1986): *Shakespeare oder Fremdsprachenkorrespondenz?* Zur Reform des Fremdsprachenunterrichts in der Sekundarstufe II. Wetzlar

Középfoktól a stratégiák mozgásterét a tartalmi kérdések szabhatják meg. Míg a kezdő oktatásban az országismeret átfogó antropológiai kulturális koncepcióra támaszkodik, pl. az életmóddal kapcsolatos témákra (l. fentebb), addig a középfoktól beléphet egyfajta diszciplína-paradigma elv, a földrajz, történelem, néprajz, irodalom stb. alapján összeállított szisztematikus háttérismertetés. Emellett azonban helyt kell kapniuk a hétköznapi szövegeknek, médiatudósításoknak stb., amelyek alkalmasak arra, hogy az eseményeket közös hétköznapi tudatba rendezzék, s társadalmi témává avassák. Pl. az Európai Unióhoz csatlakozásról szóló tudósításoknak éppúgy, mint az olimpia megrendezésével kapcsolatos véleményeknek, hiszen az individuálisan megélt valóságreszleteket az idegen tudat absztrakció útján interkulturális kommunikációvá emeli. Míg a szisztematikus országismeret-szövegeknek minél egyszerűbb nyelven kell íródniuk, addig a hétköznapi szövegekben szembe kell néznünk az autenticitással, s itt a specifikumokra irányuló tartalmi kérdések interkulturális megoldása segíti az elmélyült nyelvtudás, a stílus kiművelését.

Az országismeret e kettős didaktikai „szövegszervezésében” működhetne az alapelv, hogy az országismereti szövegeknek általánosan érvényeseknek kell lenniük, de személyhez szólóknak is, olyanoknak, amelyeken az idegen számára áttetszik – mert csak áttetszik, és soha nem perfektuálódik – a magyar társadalmi valóság.

Ne feledjük azonban: a magyar nyelv az idegen tudat számára csak akkor segítheti a célkörnyezetben való tájékozódást, ha a tanuló identitását éppúgy respektáljuk, mint forráskultúrájának idegenségét.

Talán részletesebben kellett volna szólnom a tanuló és a tanár didaktikai szerepéről országismeret tekintetében, de ezekről már az előző években komplex megközelítésben szóltam. A tanárképzéssel pedig – mert az is didaktikai tényező – a jövőben kívánok foglalkozni.

Összegezve: örömmel konstatalem, hogy az országismeretre – bár magát az elnevezést kevésbé alkalmazzák – már szakterületünkön sem úgy tekintenek, mint a nyelvtanításra erőszakolt ideologikumra, amellyel egyes tanárok „métélyeznék a külföldieket”, hiszen ’area studies’ értelemben teljesen megfelel a kommunikatív kompetencia eléréséhez szükséges kulturális tényezőknél. Érdemes volna elgondolkodnunk még a hungarológia didaktikai szerepén, s mindkét fogalom didaktikai alapelveinek további finomításán. Közös célunk lehetne egy háttérismereti-országismereti kézikönyv, valamint egy hétköznapi kultúrát szövegszerűen rendező szöveggyűjtemény elkészítése, hiszen mindkettő a magyart tanuló idegen új identitásának kialakítását segítené elő – nyelvünk, kultúránk oldaláról egyaránt.